

לפי מה נקבעו משפחות השבטים?

הקדמה

מי היו המשפחות?

ברוב השבטים המשפחות הם **בני השבטים**. כך הדבר אצל ראובן, שמעון, גד, יששכר, זבולן, דן ונפתלי.

אבל בשבט יהודה מוצאים שלא רק בני יהודה נחשבים למשפחות, אלא גם חלק מ**נכדיו**: "ויהיו בני יהודה למשפחתם לשלה משפחת השלני, לפרץ משפחת הפרצי, לזרח משפחת הזרחי. ויהיו בני פרץ לחצרן משפחת החצרני, לחמול משפחת החמולי" (כ-כא). וכן מוצאים גם בשבט אפרים (לו), בשבט בנימין (מ) ובשבט אשר (מה).

בשבט מנשה לא רק נכדיו של מנשה נחשבים למשפחות, אלא אף **בני נכדיו** (כט-ל)!

נשאלת השאלה: מדוע לא נקבעו המשפחות באופן אחיד?

התשובה עולה מתוך השוואה לפרשה אחרת בתורה. בפרשת ויגש (מו, ח-כז) מפורטים שבעים הנפש שירדו למצרים. אצל רוב השבטים נזכרים **בניהם**, אבל לא נכדיהם, אולם אצל בני יהודה ובני אשר מופיעים גם **נכדיהם**, בדיוק כמו בפרשתנו!

לפי זה עולה שאצל תשעה מהשבטים נקבעו המשפחות לפי הנפשות שירדו למצרים! (וכך כתב רש"י בפסוק כ"ד).

אבל עדיין יש לשאול שבפרשתנו נזכרו במשפחות שבט בנימין גם נכדי בנימין, ואילו בפרשת ויגש לא נזכרו בירידה למצרים נכדי בנימין, אלא רק בניו! כמו כן יש לשאול לגבי נכדי מנשה ואפרים, שבירידה למצרים לא נזכרו אף לא בניהם של מנשה ואפרים, אלא רק מנשה ואפרים עצמם, ומדוע בפרשתנו נזכרו בניהם ונכדיהם, ואף בני נכדיו של מנשה?

א. הסבר רש"י

כתב רש"י (בפסוק כ"ד): "כל המשפחות נקראו על שם יורדי מצרים¹, והנולדו משם והלאה לא נקראו המשפחות על שם, חוץ ממשפחות אפרים ומנשה שנולדו כולם במצרים, וארד ונעמן בני בלע בן בנימין. ומצאתי ביסודו של רבי משה הדרשן שירדה אמן למצרים שהיתה מעוברת מהם, לכך נחלקו למשפחות, כחצרון וחמול שהיו בני בני ליהודה, וחבר ומלכיאל שהיו בני בני אשר.

ואם אגדה היא - הרי טוב, ואם לאו אומר אני שהיו לבלע בני בני הרבה, ומשניים הללו, ארד ונעמן, יצאה מכל אחד משפחה רבה, ונקראו תולדות שאר הבנים על שם בלע, ותולדות השניים הללו נקראו על שם. וכן אני אומר בבני מכיר שנחלקו לשתי משפחות: אחת נקראת על שמו, ואחת נקראת על שם גלעד בנו².

ב. הערות הרמב"ן על רש"י

הרמב"ן (בפסוק י"ג) הביא את דברי רש"י בפסוק י"ג ובפסוק כ"ד וכתב עליו: "ואני תמה עליו, שאין הקושיא בעבור שימנה הכתוב משפחת הבלעי לעצמה ומשפחת הארדי ומשפחת הנעמי בניו לעצמן, כי זה היה מפני היותן למשפחות כדברי הרב, וכן יעשה בבני יהודה ובבני מנשה ואפרים וכן בבני אשר, אבל אם נאמר שנולדו ארד ונעמן לבלע בן בנימין **אחרי רדתו למצרים**, לא היו ראויים להמנות כאן למשפחות, ואם נחשוב שנולדו לו **קודם לכן** יהיו יותר משבעים נפש! כי אז היו בני בנימין עשרה, ואלה בני בלע שנים! על כן דרש רבי משה הדרשן שהיתה אמם מעוברת מהן, ולא ימנה אותם שם, וכאן יחשבם לנולדים. ואם אגדה היא נסבול הדוחק לקבלה, ונצטרך עוד לומר כי **יוכבד נולדה בין החומות ביום הכנסת שם**, ולכך יזכיר אותה בשבעים נפש, ואלה נולדו אחרי חדשים³, ואם אינה קבלת רבותינו נדחה סברתו זאת בשתי ידיים".

עוד כתב הרמב"ן: "ועל דרך הסברא יתכן עוד שנאמר, שלא מנה הכתוב המשפחות ליורדי מצרים לבדם, כי גם הנולדים במצרים מאותו יום ואילך מנה למשפחות, כמו שעשה באפרים ומנשה, ואין טעם לעשות כן בעבור היותם במצרים,

¹ יש להעיר שבחלק מהשמות יש שינויים קלים בין השמות הנזכרים כאן לבין השמות הנזכרים ביורדי מצרים ורש"י כבר ציין זאת, ועיין על כך לקמן בפרק ה.

² יש לציין שרש"י עשה את ההשוואה לפרשת ויגש כבר בפסוקים י"ג וט"ז מבלי שכתב בפירושו שכוונתו להשוואה ההיא, אבל ביאר את דבריו בפסוק כ"ד.

³ בחלק מהמהדורות כתוב: "אחרי החדשים" ואין לזה מובן. ובחלק מהמהדורות כתוב: "אחרי חדשים" ונראה שהכוונה היא אחרי כמה חודשים. אמנם לא מובן מדוע צריך היה הרמב"ן לומר "אחרי חדשים" ולא "אחרי ימים" או "אחרי שבועות".

כי לעת הירידה ראוי שימנו כולם למספר אחד, ויעשה משפחות משבעים נפש, וכן ימנם הכתוב בכל מקום ביורדי מצרים: 'בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה' (דברים י, כב)."

ג. תשובה להערת הרמב"ן על רש"י

על מה ששאל הרמב"ן על רש"י ביחס למשפחות מנשה ואפרים יש לענות על פי מה שכתב החזקוני על הפסוק "ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו, על שם אחיהם יקראו בנחלתם" (בראשית מח, ו): "ומולדתך אשר הולדת אחריהם - מה שאפרים ומנשה יולידו בחיידך, לך יהיו לקרותם בתי אבות, כמו בני יהודה ואשר. על שם אחיהם כמו 'על שדה הארץ יחשבי' (ויקרא כה, לא), פירוש עם שם אחיהם יקראו בנחלתם, ולכן נאמר: 'וירא יוסף לאפרים בני שלשים וגו'" (בראשית נ, כג). כלומר: אף על פי שלא נולדו לו בארץ כנען, מאחר שנולדו בחייו, זכו להיות נקראין בתי אבות, כמו חצרון וחמול חבר ומלכיאל, שנולדו בארץ כנען".

שם, על הפסוק "וירא יוסף לאפרים בני שלשים, גם בני מכיר בן מנשה ילדו על ברכי יוסף" (נ, כג) כתב החזקוני: "גם בני מכיר בן מנשה - גם לרבות על אפרים. כיצד? יוסף לא ראה לאפרים רק בני בנים, ולמנשה ראה הוא בנים לבני בניו, שהרי מצינו בפרשת פינחס לאפרים בני בנים מנויין לבתי אבות, ולמנשה בנים לבני בניו, וקים לן: כל המנויין בפרשת פינחס לבתי אבות לאפרים ולמנשה נולדו בחיי יוסף"⁴.

⁴ א. על מה שכתב החזקוני: "קים לן כל המנויין בפרשת פינחס לבתי אבות לאפרים ולמנשה נולדו בחיי יוסף" ציין הרב חז"ש לבמדבר רבה יד, טז (במהדורה "עם כל המפרשים" הוא יד, ז). ועיין גם בחזקוני אצלנו כו, יג בקיצור.

ב. הרשב"ם בבראשית מח, ו כתב: "ומולדתך - בניך או בני בניך שנולדו לך אחרי בואי, באלו שבע עשרה שנה שהיית כאן, על שם אחיהם יקראו, ולא יהיו שבטים, כי אם בתי אבות. כי כל שבעים נפש שהיו בשעת ביאת יעקב, בין בנים בין בני בנים היו בתי אבות, ולהם נתחלקה הארץ, כדאמרינן בבבא בתרא (ק"ח ע"ב), וכדכתיב ב[פרשת] פינחס, אפילו בבני פרץ: 'לחצרון משפחת החזקוני, לחמול משפחת החמולי'. וכן בבני בלע ארד ונעמן וגו', וכתוב לבסוף: 'לאלה תחלק הארץ בנחלה וגו' לשמות מטות אבותם ינחלו'. וכן בני בניו של יוסף שנולדו אחרי כן יקראו על שם אחיהם בנחלתם, והיו בתי אבות, כדכתיב בפרשת פינחס".

יש להעיר על דבריו שהם קשים, שמהכתוב בסוף פרשת ויחי: "וירא יוסף לאפרים בני שלשים, גם בני מכיר בן מנשה ילדו על ברכי יוסף" (נ, כג) לא משמע שיעקב ראה אותם, אלא רק יוסף! עוד יש להעיר על דבריו שקשה שבתוך שבע עשרה שנה נולדו למנשה בנים, נכדים ובני נכדים! אמנם על כך ניתן לומר שהבנים של מנשה ואפרים נולדו מיד אחרי ירידת יעקב למצרים, וכולם ילדו בגיל שמונה, עיין סנהדרין סט ע"ב ו"סנהדרי קטנה" ו"מרגליות היס" שם, ו"דעת זקנים מבעלי התוספות" בראשית לח, א.

ג. עיין עוד ברא"ם (בפסוק כ"ד) וב"לבוש" וב"צדה לדרך" שהאריכו לדון בדברי הרמב"ן על רש"י.

ד. על מה שהקשה הרמב"ן מיוכבד עיין גם ב"נחלת יעקב" שם.

ד. הסברי הרמב"ן

1. הסברו הראשון של הרמב"ן

הסבר אחר מרש"י כתב הרמב"ן: "אבל נוכל לומר, כי ארד ונעמן בני בנימן מתו בלא בנים, ובלע רצה להקים לאחיו שם בישראל, וקרא שם בניו על שם אחיו המתים⁵. ואולי היה יבם בנשותיהם, כי הוא הבכור, והיו ארד ונעמן בני בלע לראשי משפחות להקים שם לארד ונעמן בני בנימן יורדי מצרים". לפי הרמב"ן בפירושו הראשון מתו ארד ונעמן בני בנימן בלי בנים, ובלע קרא לבניו ארד ונעמן על שמם. ויתכן שאף יבם את נשותיהם ובניו אלו נולדו מנשותיהם.

2. הסברו השני של הרמב"ן

עוד כתב הרמב"ן: "והנכון בעיני, כי נעמן וארד אשר ימנה בבני בנימן שם בפרשת 'ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה' (בראשית מו, כא) הם בני בנו הבכור בלע, כמו שמפורש כאן, וכן ימנה אותם בדברי הימים (א ה, א-ה), ומנהג הכתוב לעשות בני הבנים כבנים, כמו שאמר: 'את לבן בן נחורי' (בראשית כט, ה) [והיה בן בתואל]. וכתוב בדברי הימים: 'בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם ועוז וחול וגתר ומשד' (א א, יז), והנה אלה ארבעה האחרונים בני בניו. ואף על פי שלא עשה כן בבני פרץ ובבני בריעה, אולי נולדו על ברכי בנימן ויחשבם לו, כדרך: 'ואלה תולדות אהרן ומשה' (לעיל ג, א), או בעבור שהיו בני בנימן רבים שהיו שמונה, טפל המיעוט לרוב". לפי הרמב"ן בפירושו השני היו ארד ונעמן הנזכרים בירידה למצרים כבני בנימן, בניו של בלע!

3. הסברו השלישי של הרמב"ן

עוד כתב הרמב"ן: "ועל דרך הסברא יתכן עוד שנאמר, שלא מנה הכתוב המשפחות ליורדי מצרים לבדם, כי גם הנולדים במצרים מאותו יום ואילך מנה למשפחות, כמו שעשה באפרים ומנשה, ואין טעם לעשות כן בעבור היותם במצרים, כי לעת הירידה ראוי שימנו כולם למספר אחד ויעשה משפחות משבעים נפש, וכן ימנם הכתוב בכל מקום ביורדי מצרים: 'בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה' (דברים י, כב), וכן בני בלע אחרי כן נולדו. אבל הענין, כי היה המנהג בישראל

⁵ כן כתב גם החזקוני בפסוק מ'.

לעשות להם ראשי בתי אבות יתיחסו כל יוצאי ירכו לעולם אל האיש ההוא ויקראו על שמו לכבודו, כאשר יעשו גם היום כל הישמעאלים וכל ישראל הדרים בארצותם להקרא כולם למשפחות: 'אבן עזרא', 'אבן שושאן'. וזה שנאמר: 'אלה ראשי בית אבותם' (שמות ו, יד), כי מעת אשר פרו ורבו במצרים העמידו להם ראשי משפחות להתיחס עליהן. ואולי התחילו הענין הזה במצרים, שלא יתערבו בגוים, ויהיו ניכרים וידועים לשבטיהם, 'ששם עלו שבטים, שבטי י-ה עדות לישראל', ותהי לחק בישראל. והנה היו אלה הנזכרים כאן במצרים איש איש לראש לבית אבותיו, תתיחס המשפחה אליו, ולכך ימנה בבית מכיר משפחת המכירי ומשפחת הגלעדי בנו, ומשפחת האייעזרי והחלקי בניו, ואחיהם, וכן בבני יהודה ואפרים, כי הבנים האלה הנזכרים גדולים ונכבדים ויהיו לראש. לא היה זה בעבור הולידם משפחה רבה כדברי הרב, כי כולם הולידו משפחות רבות, כי 'פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד', אבל היה זה לכבוד ששמו עליהם ראש. ורוב המשפחות בהיותם במצרים היו מתיחסות אל היורדים למצרים, שהם להם האבות הנכבדים, והשאר עשו להם מן הנולדים שם בקרוב ראשי האבות, ולכן יהיו להם רוב הנזכרים כאן יורדי מצרים, והנה יהיה יחוס המשפחות האלה ליורדי מצרים, כי שם תקנו אותם".

לפי הרמב"ן בפירושו השלישי המשפחות לא נקבעו דווקא לפי הנזכרים בירידה למצרים, אלא לפי מי שהתייחסו אליו במצרים לכבודו, ורוב האנשים ייחסו עצמם ליורדי מצרים.

ה. מדוע חלק משמות המשפחות השתנה?

כאשר משוים את שמות המשפחות בפרשתנו לשמות יורדי מצרים רואים שחלק מהשמות אינם זהים, אלא רק דומים, וכבר העיר על כך רש"י:

1. "לזרח - הוא 'צוחרי' (בראשית מו, י), לשון צהר" (פסוק יג).
2. "לאזני - אומר אני שזו משפחת 'אצבון' (בראשית מו, טז), ואיני יודע למה לא נקראת משפחתו על שמו" (פסוק טז).⁶
3. "לישוב - הוא 'יוב' האמור ביורדי מצרים (בראשית מו, יג)" (פסוק כד).

⁶ רש"י כתב לעיל (פסוק יג): "לזרח - הוא 'צוחרי' (בראשית מו, י), לשון צהר, אבל משפחת אחד בטלה. וכן חמש משפחות משבט בנימין, שהרי בעשרה בנים ירד למצרים (שם פסוק כא), וכאן לא מנה אלא חמישה. וכן אצבון לגד, הרי שבע משפחות". וכאן כתב שאזני הוא אצבון! עיין בחזקוני (יג) שכתב: "חז"ק [כך כותב החזקוני כאשר הוא מקשה על רש"י]: שהרי בסמוך פירש רש"י: 'לאזני אומר אני שזו משפחת אצבון'. ואם תאמר: אם אזני הוא אצבון לא נדע איזו משפחה שביעית נפלה! ויש לומר שחסרה משפחת ישוה לאשר". וכן כתב בספר הזכרון על רש"י. ועיין עוד ב"צדה לדרך" וב"משכיל לדוד" וב"באר בשדה" ובהוספות הרש"י לבמדבר רבה פרשה כא.

4. "לאחירם - הוא 'אחי' שירד למצרים (בראשית מו, כא), ולפי שנקרא על שם יוסף שהיה אחיו ורם ממנו נקרא 'אחירם'" (פסוק לח).
5. "שפופם - הוא 'מופיים' (בראשית מו, כא), על שם שהיה יוסף שפוף בין האומות" (פסוק לט).
6. "לשוחם - הוא 'חושים' (בראשית מו, כג)" (פסוק מב).
- על שינוי שמם של "ימואל" (בראשית מו, י) ל"נמואל" (אצלנו בפסוק י"ב) ושל "צפיון" (בראשית מו, טז) ל"צפון" (אצלנו בפסוק ט"ו) רש"י לא העיר, כנראה מפני שהשינוי אינו משמעותי, וכל אחד מבין מעצמו שהכוונה לאותו אדם.

1. הסבר המלבי"ם לשינוי שמם של בני שמעון ושל אצבון

כתב המלבי"ם (יב-יג): "בני שמעון - זרח הוא 'צחר' הנזכר בבראשית (מו, י) ובשמות (ו, יד-טו), ומשפחת אהד בטלה (רש"י), כי משמעון חסר במנין הזה ל"ז אלף ומאה, שמתו כל משפחת אהד, וגם מתו רבים ממשפחת נמואל וצחר, ושינוי שמם מימואל ל'ימואל', ומיצחר ל'זרח', **שינוי השם מבטל הגזרה**".

עוד כתב המלבי"ם (בפסוק ט"ז): "לאזני - הוא 'אצבון' הנזכר בפרשת ויגש, גם מגד חסר מן המנין הראשון ה אלפים ק"נ. ויש לפרש שנפל ממשפחת אצבון, ושינוי שם 'אצבון' לשם 'אזני'".

2. הסבר "בעל הטורים" לשינוי שמו של צפיון

כתב "בעל הטורים" (בפסוק ט"ו): "לצפון - הוא 'צפיון', וכתבי שם 'צפיון' על שם שמשה, שקיבל י' הדברות, צפון בחלקו".

כוונתו היא למה שאמר משה בברכתו לשבט גד: "וירא ראשית לו, כי שם חלקת מחקק ספון" (דברים לג, כא). ופירש רש"י: "וירא ראשית לו - ראה ליטול לו חלק בארץ סיחון ועוג, שהיא ראשית כבוש הארץ.

כי שם חלקת מחקק - כי ידע אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחוקק, והוא משה.

ספון - אותה חלקה ספונה וטמונה מכל בריה, שנאמר: 'ולא ידע איש את קבורתו' (שם לד, ו)".

לפי "בעל הטורים" חלקת קבורתו של משה, שקיבל את עשרת הדברות שרמוזים באות י', היתה צפונה בשבט גד, כמו שכתב רש"י, ומחדש "בעל הטורים" שבתוך נחלת שבט גד היתה חלקת קבורתו של משה דווקא במשפחת צפיון. לפי זה מובן גם השם "צפון", וגם השם "צפיון".

3. הסבר ה"לקח טוב" וה"שכל טוב" לשינוי שמו של אצבון

בספר "לקח טוב" כתב: "אזני הוא אצבון שנאמר בפרשת ויגש, מלשון אצית והאזין"⁷.

יש לציין שלפי פירוש זה הוסבר רק תחילתו של השם אצבון. אכן בספר "שכל טוב" (בראשית מו, טו) כתב: "ראיתי רבותינו שדרשו מעין מקצת התיבה 'אצבון' מלשון אצית, והוא 'אזני' שבחומש הפקודים, וכן האוזן מציתה, ואין לשנות אחר דבריהם"⁸.

עוד יש להעיר שהמפרשים הללו לא הסבירו למה בדיוק האזין אצבון.

4. הסבר "צרור המור" לשינוי שמו של אצבון

תשובה לשתי השאלות כתב בספר "צרור המור" בפרשת ויגש (בראשית מו, טז): "ובני גד צפון ואצבון וגו' - זכו בני גד שלא כלתה משפחה מהם, אלא ששינה שם לאצבון וקראו 'אזני' (במדבר כו, טז), שבשעה שהיה אהרן מתנבא ואומר: 'איש שקוצי עיניו השליכו' (יחזקאל כ, ז), שמע אזני דבריו של אהרן והאזין לתוכחתו, ולכן קראו 'אזני', שמיד חזר בתשובה, ועשה צביונו של הקב"ה, לכך קראו 'אצבון'".

לפי פירושו אצבון האזין לדברי תוכחתו של אהרן להפסיק לעבוד עבודה זרה, ולכן נקרא: "אזני", ועשה צביונו של הקב"ה, כלומר את רצונו של הקב"ה⁹, ולכן נקרא: "אצבון".

5. הסבר ה"משכיל לדוד" לשינוי שמו של אצבון

הסבר אחר כתב ה"משכיל לדוד" (בפסוק ט"ז): "בטעם קריאת שם 'אזני' אפשר שהוא מלשון 'ויתד תהיה לך על אזנך' (דברים כג, יד), דהיינו כלי זיין, ואפשר שמשפחת אצבון הם היו היותם גבורים שבשבת גד, והם הנאמר עליהם 'וטרף זרוע אף קדקד' (דברים לג, כ), ולרוב גבורתם נקרא שם המשפחה 'אזני', על שם מעשיהם".

⁷ הובאו הדברים ב"אור החיים" הקדוש בפסוק י"ג וב"באר בשדה" שם בשם "פסיקתא", וכוונתם כפי הנראה ל"לקח טוב" שמכונה "פסיקתא זוטרתא", וכן ב"תורה שלמה" כאן אות לה בשם "לקח טוב".

⁸ הובאו הדברים ב"תורה שלמה" כאן אות לה וכן בבראשית מו, אות צ.

⁹ עיין רש"י תהלים עג, ד, ספר הערוך ערך "צב" הראשון, ריטב"א ראש השנה יא ע"א, מהרש"א בחידושי אגדות חולין ס ע"א בד"ה "אל תיקרי צבאם" ומלון אבן שושן ערך "צביון".

6. הסבר ה"באר בשדה" לשינוי שמו של אצבון

הסבר אחר כתב ה"באר בשדה" (בפסוק י"ג): "לעניות דעתי נראה דאצבון הוא מלשון אצבע. ונקרא 'אזני' שהיה נותן אצבע באזן, שלא לשמוע דבר שאינו הגון, כדאיתא בפרק קמא דכתובות (ה ע"א): מאי דכתיב 'ויתד תהיה לך על אזנך'? אל תקרי 'אזנך', אלא 'אוזנך', שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון שיניח אצבעו באוזניו"¹⁰.

7. הסבר "דעת זקנים מבעלי התוספות" לשינוי שמו של יוב

ב"דעת זקנים מבעלי התוספות" בפרשת ויצא (בראשית ל, יח) הסבירו את שינוי השם של יוב: "יששכר - יש בו שני שינין... משום הכי אין נקראת, לפי שניתנה ליוב בנו, כדכתיב: 'ובני יששכר' וכו'. אמר יששכר: אין יוב שם הגון, אוסיף לו אות אחת משמי, ויקרא שמו: 'ישוב', והיינו דכתיב בסדר פינחס: 'לישוב'¹¹.

מדוע "יוב" אינו שם הגון? דבר זה לא הסבירו בעלי התוספות, אבל הסביר בספר "דבק טוב" על רש"י בפרשתנו (כד): "לישוב - פירש רש"י ז"ל הוא 'יוב'. יש ליתן טעם למה נקרא באמת כאן 'ישוב'? מצאתי שלאחר ימים נקרא שם אליל כן, אז בא לאביו בקובלנא, ונתן לו אות משמו, זהו השין, ולכן נקרא 'יששכר' כאילו נכתב בחד שין"¹².

הסבר אחר בכוונת בעלי התוספות אמר בני יקירי, הרב ישעיה מרדכי נ"י, שאפשר שכוונתם היא שהמלה "יוב" משמעותה "יבבה", כלומר בכי, ולכן התרעם יוב, שלא רצה שיקראו לו בשם זה, שמבטא צער וכאב.

מדוע באמת קרא יששכר לבנו בשם "יוב"? מלשון יבבה של חזרה בתשובה, כמו היבבה של השופר, שקוראת לנו לחזור בתשובה¹³, כמו שתרגם אונקלוס את הציווי שנאמר בפרשתנו "יום תרועה יהיה לכם" (כט, א): "יום יבבא יהי לכוון"¹⁴. וכאשר התרעם יוב על שמו, הוסיף לו יששכר את האות ש', כדי להדגיש שהיבבה שאליה התכוון היתה יבבה של תשובה, ולכן הוא נקרא כעת "ישוב" לשון תשובה.

¹⁰ יסוד זה כבר כתב השל"ה בסוף פרשתנו ב"דרך חיים תכחת מוסר", אך הוא לא הסביר זאת על האיש, אלא כהדרכה מוסרית כללית.

¹¹ עיין בחזקוני כאן בפסוק כ"ד שהעיר על כך בקיצור.

¹² וכן כתב בספר "באר היטב" על רש"י כאן.

¹³ עיין רמב"ם הלכות תשובה פ"ג ה"ד.

¹⁴ עיין גם במסכת ראש השנה לג ע"ב.

8. הסבר "בעל הטורים" לשינוי שמו של יוב

הסבר אחר כתב "בעל הטורים": "ישוב - הוא 'יוב', וקורא אותו ישוב, בשביל שבעלי ישיבה היו"¹⁵.

כעין זה כתב המפרש המיוחס לרש"י לדברי הימים (א ז, א): "ולבני יששכר תולע ופואה ישוב ושמרון - בחומש כתיב: 'ויוב' (בראשית מו, יג). יוב היה שמו, ולפי שנתיישבו ללמוד תורה, דכתיב: 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים' (דהי"א יב, לג) לכך זכה ונקרא 'ישוב'".

יש לציין שרש"י בפרשת ויחי הסביר שיעקב בירך את יששכר שבניו יהיו עמלים בתורה, ולפי פירוש זה יתכן שהמשפחה העיקרית בשבט יששכר שהיתה עמלה בתורה היתה משפחת ישוב.

כך כתב רש"י (בראשית מט, יד-טו): "יששכר חמור גרם - חמור בעל עצמות, סובל עול תורה, כחמור חזק שמטעינין אותו משאוי כבוד.

רַבֵּץ בין המשפּתים - כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית, וכשהוא רוצה לנוח רובץ לו בין התחומין בתחומי העיירות שמוליך שם פרקמטיא.

ויט שכמו לסבול - עול תורה.

ויהי - לכל אחיו ישראל.

למס עובד - לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבורין, שנאמר: 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, לדעת מה יעשה ישראל, ראשיהם מאתים' (דהי"א יב, לג) - מאתים ראשי סנהדראות העמיד, 'וכל אחיהם על פיהם' (שם)".

9. הסבר "צרור המור" לשינוי שמם של בני בנימין

עוד כתב בספר "צרור המור" בפרשת ויגש (בראשית מו, כא): "ובני בנימין וגוי - כאן [בירידה למצרים] עשרה בנים, ובכניסתן לארץ לא מנה אלא חמישה, מלמד שחמש משפחות נתכלו מהם במצרים, מפני שהיו רשעים ולא חזרו בתשובה... ומי הם אותם משפחות שנשתיירו? בלע ואשבל אחי מופים וחופים. בלע ואשבל היו צדיקים, אחי מופים וחופים היו בעלי תשובה. לכך כשמנה הכתוב משפחותם שינה את שמם:

לאחי קרא 'אחירם', שאיחה בעצמו לרם העולם, קרוע היה ונתאחה.

למופים 'שפופם', שדכדך עצמו בתשובה, ואין שפופם אלא לשון עינוי, שנאמר: 'ושפו עצמותיו לא ראו' (איוב לג, כא).

¹⁵ עיין עוד ב"תורה שלמה" אותיות מג, מד, מה וב"אור החיים" הקדוש וב"משכיל לדוד" על רש"י כאן.

לחופים קרא 'חופים', שניקה עצמו מעוון, שנאמר: 'חף אני בלי פשע' (איוב לג, ט עיין שם). ואף על פי שהכל אחד, שינה מעט בקריאתו, ללמד שבעל תשובה היה".

10. הסבר "בעל הטורים" לשינוי שמו של מופים

"בעל הטורים" לא שאל מדוע נשתנה שמו של מופים לשפופם, אך מתוך הסברו לנקודה אחרת ניתן לענות תשובה נוספת גם לשאלה זו: "לשפופם משפחת השופמי - היה לו לומר 'השפופמי'. רמז שמת בנימין בעטיו של נחש, שנאמר בו: 'הוא ישופך ראש' (בראשית ג, טו)".

כלומר: "בעל הטורים" לא הסביר מדוע השתנה שמו של "מופים" ל"שפופם", אבל הוא הסביר שהתורה קראה למשפחתו בכינוי "השופמי", ולא "השפופמי", כדי לרמוז לנחש, שנאמר עליו: "הוא ישופך ראש", ובזה לרמוז שבנימין אביו היה מהצדיקים שמתו בעטיו של נחש. כלומר: שלא היה לו חטא שהיה ראוי למות בגללו, אלא מפני שנגזרה גזרה על כל המין האנושי למות, בהסתת הנחש את אדם וחיה בגן עדן (בבא בתרא יז ע"א ורש"י שם).

עוד כתב "בעל הטורים": "ויש פ"א בכל תיבה ותיבה, לומר שהיה לו פה, ולא גילה על אחיו במכירת יוסף".

על פי זה אמר בני יקירי, הרב ישעיה מרדכי נ"י, הסבר נוסף על פי דרכו של "בעל הטורים": אפשר לומר שהשם "שפופם" הוא על שם הנחש, שהוא שפוף והולך על גחון. ו"שופם" הוא על שם "הוא ישופך ראש". כלומר: על שם מה שהאדם עושה לנחש. בנימין, שלא סיפר לשון הרע ולא גילה ליעקב אביו שאחיו מכרו את יוסף, תיקן את חטאו של הנחש שסיפר לשון הרע, ולכן בנו נקרא על שם הנחש, כדי לרמוז שבנימין מת בעטיו של נחש. והכינוי של משפחת בנו "השופמי" על שם העונש של הנחש, המתייחס לבני האדם - הוא ישופך ראש.

11. הסבר המדרש אגדה לשינוי שמו של חושים

במדרש אגדה (לפסוק מ') נאמר: "לדן לא היה אלא בן אחד, והורד למצרים, ושמו חושים, ואף הנה אינו חושב אותו אלא בית אב אחד, שוחם הוא חושים, ולמה נקרא שמו 'חושים'? שהיו לו בנים כחושים של קנים. דבר אחר למה נקרא שמו חושים? שהיה שחור בגופו, והיה כבד און".

הסביר ב"תורה שלמה" (אות סח): "נראה שדורש את שני השמות ששוחם הוא שחור, עיין ערוך ערך שחם, וחושם הוא מענין חוש השמיעה"¹⁶.

סיכום

א. נאמרו שתי שיטות בהסבר מי נחשב משפחה:

1. לפי רש"י כל המשפחות נקראו על שם יורדי מצרים, והנולדים משם והלאה לא נקראו המשפחות על שמם, חוץ ממשפחות אפרים ומנשה שנולדו כולם במצרים, וארד ונעמן בני בלע בן בנימין.
2. לפי הרמב"ן כל המשפחות נקראו על שם מי שהיה חשוב.

ב. על שינוי השמות של חלק מהמשפחות נאמרו ההסברים הבאים:

1. על שינוי השמות של בני שמעון אמר המלבי"ם שכיון שמתו רבים ממשפחת שמעון הם שינו את שמם, ששינוי השם מבטל את הגזרה. וכן הסביר גם את שינוי שמו של אצבון.
2. "בעל הטורים" כתב שצפיון מרמז למקום קבורתו של משה רבנו שהיה צפון, וכיון שמשה נתן לנו את עשרת הדברות, לכן נוספה האות י' בשמו.
3. ה"לקח טוב" וה"שכל טוב" הסבירו שאזני נקרא אצבון מפני שציית והאזין. אבל הם לא הסבירו למה הוא ציית והאזין.
4. "צרור המור" הסביר שאצבון נקרא אזני ואצבון מפני שהאזין לתוכחתו של אהרן להפסיק לעבוד עבודה זרה, ועשה צביונו של ד'.
5. ה"משכיל לדוד" הסביר שאצבון היה גבור, וזה רמוז בשם "אזני", לשון כלי זין.
6. ה"באר בשדה" הסביר שאצבון היה צדיק, והניח אצבעו באזנו בכל פעם ששמע דברים אסורים.
7. בעלי התוספות כתבו שיוב לא היה שם הגון, ולכן הוא ביקש מאביו שיוסיף לו אות משמו, והוא הוסיף לו את האות ש, ומאז הוא נקרא ישוב. מדוע השם יוב לא היה הגון, ומדוע בתחילה קרא יששכר בשם זה אם הוא לא היה הגון? כתב על כך ה"דבק טוב" שבתחילה היה השם הגון, ולכן יששכר קרא לבנו בשם זה, אבל אחר כך קראו בשם זה לעבודה זרה.

¹⁶ ועיין שם שציין לבבא בתרא (קמג ע"ב), שם גם כן אמרו: "ובני דן חושים - שהיו מרובים כחושים של קנה", ופירש הרשב"ם שם: "כחושים של קנה - שגדלים הרבה ביחד". ולסוטה (יג ע"א), שם גם כן אמרו שהיה כבד שמיעה. ועיין עוד ב"אזנים לתורה" כאן מה שביאר על פי הגמרא בסוטה.

- הסבר נוסף נאמר על ידי בני הרב ישעיה מרדכי שהשם יוב מבטא יבבה, וכוונת יששכר היתה ליבבה של תשובה. אבל כיון שהאנשים לא הבינו כוונה זאת הוסיף יששכר את האות שי, וקרא לבנו ישוב, כדי לבטא שהיבבה היא של תשובה.
8. "בעל הטורים" כתב שישוב מרמז שהוא היה יושב בישיבה.
9. "צרור המור" הסביר שהשינוי בשמות בני בנימין נובע מכך שאחי מופים וחופים היו בעלי תשובה. לכך כשמנה הכתוב משפחותם שינה את שמם: לאחי קרא אחירם, שאיחה בעצמו לרם העולם, קרוע היה ונתאחה. למופים קרא שפופם, שדכדך עצמו בתשובה, ששפופם לשון עינוי. לחופים קרא חופם, שניקה עצמו מעוון.
10. "בעל הטורים" כתב ששפופם רומז לנחש, לשון "הוא ישופך ראש", והכוונה היא לרמז שבנימין הצדיק מת בעטיו של נחש.
- הוסיף בני הרב ישעיה מרדכי שהשם שפופם רומז לנחש, גם מפני שהנחש הולך על גחונו שפוף, ובנימין הצדיק שלא דיבר לשון הרע תיקן את חטא הנחש שהוא לשון הרע.
11. במדרש אגדה הסביר את שינוי שמו של שוחם לחושים שהיו לו בנים רבים כמו חושים של קנים. וכן שהיה כבד שמיעה.

סיום

אחרי שירת האזינו אמר משה לבני ישראל: "שימו לבבכם לכל הדברים אשר אני מעיד בכם היום... כי לא דבר רק הוא מכם, כי הוא חייכם, ובדבר הזה תאריכו ימים" (דברים לב, מו-מו). וכתב שם רש"י: "שימו לבבכם - צריך אדם שיהיו עיניו ואזניו ולבו מכוונים לדברי תורה, וכן הוא אומר: 'בן אדם, ראה בעיניך ובאזניך שמע ושים לבך' וגו' (יחזקאל מ, ד). והרי דברים ק"ו: ומה תבנית הבית, שהוא נראה לעיניים ונמדד בקנה, צריך אדם שיהיו עיניו ואזניו ולבו מכוונים להבין, דברי תורה שהן כהררין התלויין בשערה על אחת כמה וכמה.

כי לא דבר רק הוא מכם - לא לחנם אתם יגעים בה, כי הרבה שכר תלוי בה, כי היא חייכם. דבר אחר: אין לך דבר ריקן בתורה שאם תדרשנו שאין בו מתן שכר".

במאמר זה למדנו כיצד פרשה שנראית על פניה כ"דבר ריק" ח"ו, היא מלאה וגדושה, וכאשר דורשים אותה ומעיינים בה היטב מוצאים כמה עומק וכמה שכר טוב יש בה - בצדקתם של ישראל, בשמירת יחוסם, בכבודם ובפיוס הנזופים.